

Kemény István: A királynál

1. Miért érdemes tanítani?

„Tudod, hogy tévedek

Tudom, hogy tévedek

(1980-81, *Az állástalan táncosnő* címmel 2011-ben összegyűjtött versek első darabjának, Kemény első máig vállalt versének, a – *Tudom, hogy tévedeknek – a nyitó sorai*)

„Kétszer kettő pedig négy.

Ha sosem mondom el – elfelejtik,

ha túl sokszor mondom – nem hiszik el.

És gúnyolódni tilos.” (*Célszerű romok*)

(Az *Élőbeszéd* c. kötet záróversének, a *Célszerű romok*nak s egyúttal a fent említett *Összegyűjtött verseknek* az utolsó sorai, 2006)

Kemény István szinte kultikus alakja a mai magyar lírának. A fiatal költők seregének apafigurája. Másfelől olyan kortárs, akinek – egyébként posztmodern jegyeket is mutató – lírája elüt a posztmodern költészetet jellemző, a zárt nyelvjátékot és szövegközi utalásokat középpontba állító beszédmódtól. Verseit áthatja ugyan az irónia, de ez az irónia szemléletének mégsem a meghatározó vagy kitüntetett vonása. Inkább túl, mint innen van a posztmodernen. Véglegesen soha célba nem érő törekvése az érvényes igazságra szemben áll a posztmodern viszonylagosság-elfogadással. A magyar költészetben sokáig a korszerűség alapkritériumának tekintett tárgyiaságtól, az objektív lírától a személyesség irányában lépett tovább. Költészete ráadásul nem idegenkedik a nagy kérdésektől (halál, felelősség, bűn, történelem, haza, Isten, család), sőt a közéleti problémáktól sem. Nostalgiaival tekint a közös igazságokat kimondó, a közösséget képviselő költő szerepére, verseiben (pl. *Éjjel a nyájaknál*, *Lelkes dalocska*) ezt a nyájtalan pásztor motívuma fejezi ki, ugyanakkor a hagyományos képviselési költészetet véglegesen érvénytelenné válttnak látta. A hiányérzet exponálása azonban maga is egyfajta közösségi felelősségvállalás. Nem a kérdések megválaszolása, de tépelődő napirenden tartása. A köz ügyeiről ennek megfelelően nem a közösség szócsöveként, hanem személyes felelősséggel, illetve magánélete részeként elmélkedik. Költészetének rendkívül korszerűtlen jegye a didaktikusság, az allegorikusság és az erkölcsi szemszög. Mindez miért nem lesz mégsem elavult költészet? Azért, mert Kemény a klasszikus költőszerepet és saját mondanivalóját kétséggel, folytonos megkérdőjelezéssel, a tévedésre való hajlam hangsúlyozásával alakítja át. (Lásd a két mottót!) A magasztos szerepet és az alapkérdések feltevését ellensúlyozza a rontott nyelv, a hiba poétikája, a tévedhetetlenség és a nyelvi tökéletesség egyszerre való feladása. Persze Kemény verseinek tökéletlensége, a rímek, a ritmus, a versmondattan hibái, élőbeszédszerűsége nem odavetett stílus, hanem végsőkig kimunkált egyéni versbeszéd.

Kemény lírája nem adja magát könnyen, tele van titokkal, megfejtetlenséggel, furcsasággal, de ez akár vonzhatja is a kamasz olvasót. Másfelől versei „hibásságukban”, élőbeszédszerűségükben, sőt gyakran szemléletmódjukban is közel állnak a rockszámok szövegeihez. A régebbi együttesek közül a kései szocializmus kora alternatív (art-punk stb.) együtteseinek (pl. Spions, Kontroll Csoport, URH, Traband, Európa Kiadó, Balaton) dalszövegei ugyanúgy kontextusai, ihletői Kemény lírájának, mint Ady Endre költészete. Az időben közelebbiek közül a Kispál és a borz, a Quimby, a 30Y szövegei rokoníthatók Kemény költészetével. Ez is érdekes lehet a diákok szemszögéből. A ráhangolódás során igénybe vehetjük Kemény István és a Quimby együttes néhány közös felvételét:

<http://www.youtube.com/watch?v=zP063Ynw8ew>,

<http://www.youtube.com/watch?v=LGyI2h16wK8>, <http://www.youtube.com/watch?v=z11QtmIXCEQ>,

vagy ha a jobb hangminőség a döntő, Bárdos Deák Ágnes, a Kontroll csoport hajdani énekesnőjének mai előadásában Marlene Dietrich-dal zenéjére írt *Távoli légiveszélyt*:

<http://www.youtube.com/watch?v=IxpL1HAdCOM>.

Kemény félig tréfásan így foglalja össze törekvését: „nemes konzervativizmus es rakenroll. Bagi Zsolt pedig „posztmodern humanista konzervativizmus”-ként jellemzi e líra szemléletmódját. Ez az élet alapkérdéseit komolyan, de fölényesség, taszító magabiztosság nélkül firtató újfajta

hagyományosság, amely főleg a 90-es és kétezres évek verseire jellemző, a nagy erkölcsi és történelmi kérdésekkel kamaszként először szembesülő diákok számára is fontos lehet.

2. Mikor, milyen kontextusban tanítsuk?

Keményt s ezen belül *A királynál* című kötet néhány versét leginkább 12-ben, a kortárs irodalom témakörben taníthatjuk. A kötet bizonyos verseivel 11-ben, Ady kapcsán is foglalkozhatunk. A *Búcsúlevél* tanítható például a *Síjja régi babonáknak*, ill. a *Bujdosó kuruc rigmusa* című versekkel együtt, vagy akár egy nagyobb búcsúvers-panaszdal modulban, ahol Bornemisszától, Balassitól, Rimaytól Adyn át juthatunk el Keményig és Téreyig, esetleg Erdős Viráig. *A Sion-hegy alatt* című nagy vers mellé *A remény* című Kemény-költemény kínálkozik összehasonlításra. Érdekes összevetési lehetőség adódik a kortárs irodalom témakörében Petri György hiba-poétikája és Kemény másféle hiba-poétikája között. Termékeny lehet Kovács András Ferenc bravúros formaművészetét, intertextualitására és maszkok-szerepek felvételére építő, talán egyértelműbben posztmodern költészetét összevetni Kemény lírájával. Ugyancsak érdekes lehet összehasonlítani az Ady-hagyománynak a Kemény-féle és a Térey János-féle kezelését.

3. A szerzőről és a kötet helyéről az életműben

„Kemény szövegeiről nekem mindig a tartósság jut eszembe, illetve az, hogy e szövegek fölényesen, picit csúfondárosan s nagyon komolyan állják az időt, anyaguk víz- és divathatlan, ha ez mondható így, és mért ne lenne? És még valami: Kemény egészen titokzatos, prima kopásállót használ, kicsit elnagyoltan szuverenitásnak mondanám.” (Parti Nagy Lajos)

Kemény István (1960-) először 1984-ben jelentkezett önálló verseskötetettel. Azóta kilenc verseskötete, két regénye (*Az ellenség művészete*, 1989, *Kedves Ismeretlen*, 2009), egy kispróza-kötete (*Család, gyerek, autó*, 1997, 2011), egy esszékötete (Vörös Istvánnal közösen: *A Kafka-paradigma*, 1993) és egy esszé jellegű beszélgetéskötete (Bartis Attilával közösen: *Amiről lehet*, 2010) jelent meg. Lányai, Kemény Lili, <https://www.youtube.com/watch?v=qdBeOTPKhsM> és Kemény Zsófi: <https://www.youtube.com/watch?v=auAAT2rRqu4> –, akik édesapjuk egy-egy versét mondják a megadott linkeken keresztül elérhető videókon – maguk is művelik a költészetet. Az előbbi, akinek 2011-ben *Madaram* címen verseskötete jelent meg a Magvető Kiadónál, filmrendezőnek készül, az utóbbi bölcsészhallgató és slammer (<http://slampoetry.hu/mi-az-a-slam-poetry/>). Egy remek, versenynyertes produkciója: <https://www.youtube.com/watch?v=CUh-1tCySrw>. (A költőlányok túl azon, hogy a belinkelt Kemény-verseket szépen adják elő, azért érdemelnek említést egy tananyagban, mert ma már ők is a Kemény mint költészeti apafigura mítosz részei.)

Kemény 1990 előtti két verseskötete közül talán a második, a *Játék méreggel és ellenméreggel* (1989) a fontosabb. Korai költészetét a váratlan ötletek jellemzik, a középkorias, a mitikus, a sci-fi-elemek és a köznapiság fura keverése. (Az első köteteket különösen ajánlhatjuk a Tolkien-rajongóknak.)

A kilencvenes és a kétezres években a legnagyobb elismerést *A néma H* (1996) és az *Élőbeszéd* (2006) című kötetek váltották ki, az érdeklődés felpezsdülése azonban 1993-ra tehető. A kilenc évvel fiatalabb pályatárs, Térey János erről így ír: „[a]z irodalmi férfikor teljébe lépő Kemény István első könyve az 1993-as *A koboldkórus*. Nem tekintem céloznak a Kemény-recepciótörténet vizsgálatát, az viszont tény, hogy e remek kötet körül szikráznak össze először a befogadói indulatok: a bírálatok sorában éppúgy akad hozsanna, mint empátiával teli, alapos motivikus elemzést adó tanulmány és vicсорító, Pázmány Péter-i szitkokkal tűzdelt förmedvény”.

„Kemény István egyvégtében ugyanazt a könyvet írja, élményköre és forrásai változnak csupán; az idő előrehaladtával több teret nyer a személyesség, a belterjesség mázától mentes alanyiség – éppen a bajosan kibogozható mítosz rovására.” [...] „Kemény István úgy komponálja meg nagy életverseit, hogy mindjárt a kezdetekkor leküzdí a nagyotmondás, a szentenciózus versmondát kísértését. Nem akar megkérdőjelezhetetlen lenni, nem óhajt >>márványba vésődni<< – az egyedi tapasztalat esszenciáit, ezeket a valóban halálpontos kijelentéseket a vers kulcspozícióiba helyezi ugyan, emellett azonban továbbra is szabadon él roppant merész és eleven képzettársításaival, az eltávolítás okkult eszközeivel: az okkal-joggal >>pongyolának<< keresztelt versbeszéd henyeségei

megfogyatkoznak, illetve helyi értékük átminősül: ez már >>felülről végrehajtott<< Rontás, a mesteri Rontás ígézetében. A minden tekintetben stabilan megálló sorok rögzítik és szentesítik az első pillantásra porózusnak tetsző épületelemeket. [...]

Más szempontból viszont rendkívül erős gesztus az a **kegyetlenség**, amellyel *A néma H*-ban megszólaló, révbe ért férfi bánik – teszem azt – a szüelivel (*Apa barátai, Éjjel a nyájaknál*); a házasság elfáradásra hajlamos, pokolbéli pillanatokot is tartogató intézményével (*Ítéletnap reggel, Elvált férfi a házasságról*); kedves barátainak egyikével (*A mólón*), és végezetül, mindenekelőtt: saját magával – A-tól Z-ig mindenütt, *A néma H* betonépítményének mennyezete alatt” – írja Térey János az 1996-os kötet kapcsán.

A néma H a létező, működő, de megragadhatatlan titok körül forog. A franciában a néma h-t ugyan nem mondjuk ki, de ott működik mégis a mondatokban, megváltoztatja az őt megelőző és követő szavak kiejtését. Úgy van jelen, hogy nincs jelen. A titok, a megragadhatatlan mögöttes ugyanakkor a leghétköznapibbal, a kórház egyezményes közúti jelével kapcsolódik össze, harmadik jelentésében pedig a halállal. A kötet legjelentősebb versei közül néhány:

A néma H: <https://www.youtube.com/watch?v=qiuYX7sLac>, *Amatőr vándor dala*: <https://www.youtube.com/watch?v=uRcX5E1hwaU>, a történelmi állandók működéséről szóló meseszerű *Nagymonológ*: <https://www.youtube.com/watch?v=ZPx3RPykBuM>, az érettségi találkozó kapcsán felhangzó nagy összegzés, az *Egy nap élet*:

<https://www.youtube.com/watch?v=Wb28oht60HA>. az Arany versére rájátszó, de a keresztény úri középosztály háborús bűnéről és szocializmusbeli megaláztatásairól, az elmúlt hatvan év magyar történelméről egy zseniális alakrajzban beszélő *Az eperfa lombja*:

<https://www.youtube.com/watch?v=5air5W-14-8>. (A verseket nem színészek mondják, hanem születésnap ajándékkul ismerősök, íróársak, rajongók. Minőségük ezért nem professzionális. A fenti videófelvevételek közül a kiváló költő és prózaíró, Tóth Krisztina *Egy nap az életje* emelkedik ki. Azt feltétlenül érdemes meghallgatni.)

A 2006-os *Élőbeszéd* című kötetéről Margócsy István ezt írja: „valaki rákérdez valakire, s ha e rákérdezés ugyan mindig újabb kérdéseket indukál is, s biztos felelet a kérdésekre nem is adódik, a beszéd e kettőssége nem csak a bizonytalanságot hangsúlyozza.[A bizonytalanság, a megválaszolatlan kérdések és a relativitásnak mint végső érvnek el nem fogadása közötti] „nagy feszültség e kötet verseinek mindegyikét áthatja: egy roppant bizonytalan világban, ahol erőteljes relativizmus uralkodik, olyan figura szólal meg, aki alapjaiban bizonytalan magában, valamint azokban a kategóriákban, melyekkel hagyományosan a világ és a személyiség leírható lenne – ugyanakkor e megszólalás során állandóan olyan kérdéseket tesz fel, mind magának, mind a világnak, melyek e világnak és személyiségnek hagyományos alapproblémáit a legnagyobb intenzitással ismétlik újra és újra, s melyek a **mindenütt uralkodó elbizonytalanítás jogosságát a legradikálisabban kétségbe vonják**. [Kiemelés A.L.] Egyfelől azt a szkeptikus meghatározhatatlanságot olvashatjuk e versek alanyáról, hogy "nekem semmi közöm a jellememhez", másfelől viszont azt a nagy óhaj, mely szerint "és mégis azt szeretném / – bár a kérés férfiatlan – / hogy ne tagadj meg engem, / hogyha egyszer megkérdezi tőled, / voltam-e én is valaki". E versek megszólalási helyzetét az a különös érdekesség jellemzi, hogy miközben mindig erkölcsi dilemmákat idéznek meg, soha nem az erkölcsi parancsok vagy előírások megszokott egyértelműségével fogalmaznak, hanem >>csak<< egy egyéni óhaj esendő, de mégis fontos kívánalmait mondják ki, s az önmegfogalmazás lehetősége iránti sóvárgás modalitásában hangzanak fel.” A kötet néhány kiemelkedő (nagy!) verse: a zebra-ra esett üres kesztyű és az autós találkozásán keresztül az én esetlegességéről, a szöveg és az olvasó értelemadó találkozásának esélyéről, a kommunikációban való létrejövés esélyéről szóló kötetnyitó *Kesztyű*: https://www.youtube.com/watch?v=M8KtEW_Kx78, a Kályha-bácsihoz („vissza a kályhához”) forduló, a döntés dilemmáit, az életutak választását firtató *Állástalan táncosnő*:

<https://www.youtube.com/watch?v=ObGkJxn8Hjk>, az érett férfi és fiatalkori önmaga szembesítését jelenetező nagy vers, *A fel és alá az érdligeti állomáson* és a halál látogatásáról szóló, kötetcímadó *Élőbeszéd*, valamint a kötetzáró *Célszerű romok*: <https://www.youtube.com/watch?v=HtjJ2hT0m4>. *Kemény* meseszerű, illetve abszurd-fantasztikus logikai játéokra épülő verstípusának kései változata a remek *A semmieset*, ami arról szól, hogy a számok elvándorlásuk során otthon felejtik a nullát, s arról tanakodnak, hogy visszamenjenek-e érte.

Különös fontosságú az *Egy hét az öreg Káinnal* című ciklus, amely a főbűn örökkévaló voltát és időről időre való előbukkanását firtatja. Káin alakját összekapcsolja a holokauszttal, a bibliai

alakot, illetve a hajdani nácit gyakran mulatságosnak, esendőnek, kiszolgáltatottnak (pl. öreg szomszéd bácsinak vagy túl nagy testével és fejével küzdő nagybácsinak) mutatja. A mítosz egyszerre emelkedik ki a történelemből és ölt testet a jelenben és a történelemben. A hét szemszögből, hét alakban, hét versformában, hét hangnemben megjelenő Káinról, azaz az ember, bűn és történelem viszonyáról szóló ciklus Kemény költészetének egyik csúcsteljesítménye. Darabjai:

A mítosz:

https://www.youtube.com/results?search_query=Kem%C3%A9ny+istv%C3%A1n+arat%C3%B3+K%C3%A1in,

Előkészítő látogatás: https://www.youtube.com/watch?v=7Bke4_fz3II,

Káin éneke közelről: <https://www.youtube.com/watch?v=cj-egoNWAUM>,

Káin és a Biblia: <https://www.youtube.com/watch?v=nFozm-eRRug>,

A szomszédok kara: https://www.youtube.com/watch?v=IjL_0L22ULg,

Epilógus: <https://www.youtube.com/watch?v=h6sh134WbaU>,

Káin éneke messziről: <https://www.youtube.com/watch?v=6gQJqKxBDN4>.

A néma H és az Élőbeszéd között jelent meg a *Hideg* (2001) című kötet, melynek legfontosabb versei talán a „korszakunk kulcsát megadó” *Dél:* <https://www.youtube.com/watch?v=UV1fIF9KxPc> és az a vers, mely arról az osztályról szól, amely vállalt és élesen kritizált hagyományként Kemény egész történelemszemléletét, műtfelfogását, sőt családi(!) és közéleti líráját meghatározza, a *Keresztény és közép*.

A prózaíró Kemény munkásságából második regényét emeljük ki.

2009-es regényéről így ír egyik értő méltatója: „*A Kedves Ismeretlen* tulajdonképpen három nap története: egy húsvéti rokonlátogatás, egy könyvtári karácsonyi buli és egy erdei kirándulás alkotja a három fő pillérét, s ezekből ágaznak el a további történetek. A három időpillanatot összekötő személy, a narrátor Krizsán Tamás, a tulajdonképpeni főszereplő.

A regény egész eszköztára egy magánmitológia, a Krizsán-szótár megteremtését szolgálja. A családi sztorik, a jól ismert, ezért csak félig mondott poénok, a >>listák<< és összenézések teremtik meg a regény miliójét: egy parkolópályára kényszerült értelmiségi család élete, a budai várban, a Széchényi Könyvtárban ülésező vének tanácsa, a Vár katakombáiban megbújó underground kolónia titkos világa sejlík fel az olvasó szeme előtt.

A Kedves Ismeretlen alapmotívuma az elkészíthetetlen időgép, a mindenki-időgépe, az a vállalkozás, ami illehető a >>nagy mű<<, >>főmű<<, az életcél fellengzős kifejezésekkel is. A regény minden szereplőjének van ilyen vállalkozása: időgépe az apának, mindent-vivő nagyregénye Emmának, a narrátor nagy szerelmének, majdnem-megírt memoárja egy másik figurának stb.. Ezek a soha el nem készülő, csak folyamatban létező dolgok lennének a múltat és az időt rögzítő sarokkövek, erre húzhatnánk rá az emlékezés pantheonját.” (Benedek Anna)

A királynál (2012) Kemény István tizedik verseskötete. Sok tekintetben az előző három folytatása. A formafelidőzésnek és formarontásnak, a klasszikus költőszerep és a nagy költői témák újragondolásának és „pongyola” élőbeszéddel való ellenpontozásának ugyanaz a törekvése folytatódik benne, mint a megelőző három kötetben. Ugyanúgy vagy még jobban jelen van benne a történelemértelmezési hajlam (pl. *Ötvenhat*, *Hólé*) és a számvető, melankolikusan, de nem reménytelenül visszatekintő, összegző jelleg (pl. *Lecke*, *A távoli Olümposz*, *John Anderson éneke*), az életút, a történelem és a házastársi kapcsolat feszültségeinek, fordulópontjainak, kudarcainak kíméletlenül éles átvilágítása (pl. *A mi napunk*, *Midlife crises*, *A távoli Olümposz*, *A huszadik évünk*, *Romos dalocska*). A krízis mellett a szerelem és a család mint elszakíthatatlan kötelék is fontos szál a kötetben, mintha egyenesen Petőfi és Radnóti hitvesi lírája folytatódna – némileg az alapok bonyolultabb voltával számot vetve: pl. *A huszadik évünk*, *Elkésett szerelmes dalocska*, *John Anderson éneke*. Halványan feltűnnek benne még a mitikus-biblikus utalások (pl. *A királynál*, *Az egyiptomi csürhe*) a sci-fi ötletek nyomai is (pl. *Olyan pucér*). A korábbi köteteknél erősebb a közéleti szál, már-már politikai versnek nevezhető költemények is felbukkannak Pl. *Búcsúlevél*, *Nyakkendő*, *Az egyiptomi csürhe*. A megelőző kötetben található Káin-versekben markánsan jelentkező holokauszt-téma, bűn-problematika (pl. *Midlife crises*, *Szélsőséges dalocska*, *A mi napunk*, *A Kossuth téren*) is erőteljesen jelen van.

Ezek a csoportosítások azonban – ahogy a fenti felsorolások átfedéseiből is kitetszik – hamisak, ugyanis **e kötet talán legfontosabb jellemzője, hogy a magánéleti és a közéleti líra nem válik el benne, Kemény korszakalkotó újdonsága, hogy az értékrendek, hagyományok vitáját, küzdelmét a párkapcsolaton belülről hozza. Ezzel egyszerre újítja meg a szerelmi és a közéleti-politikai lírát.** (Lásd akár a fent a holokauszt-témánál említett verseket, vagy a családi krízisekről szólóakat.) Horváth Csaba erről így ír: **Kemény lírai megszólalásai is az én különböző válságait tudatosítják.** Nemzedéki verseiben a középkorúak **magánéleti** válsága párhuzamba állítható a **politikai-közéleti** kérdésselvetésekkel, hiszen **mindkettőt az illúzióvesztés határozza meg.** Az olyan versek esetében, mint az *Ötvenhat*, a *Midlife crisis* vagy a *Huszedik évünk*, azt láthatjuk, hogy **a párkapcsolat nehézségeit tematizáló versek és a politikai problémák kibogozhatatlanul összecsomózódnak.** „Kemény már régen beért a >>férfikor nyarába<<, s létösszegző verseit a heroikus melankólia határozza meg.” (Kiemelés tőlem, A.L.)

Ennek a történelmet-politikát – néhol féloldalas – házastársi párbeszédbe kebelező sajátosságának felel meg, hogy a kötet legjellemzőbb, kilenc versben meghatározó és összesen 14-szer előforduló megszólítottja, a „*szívem*”. Ha már a számoknál tartunk, a kötetre az ironikus-elégikus dalok műfaja a legjellemzőbb, aligha véletlen, hogy öt vers címében is szerepel a „dalocska” szó. A dalok (ál)egyszerűsége a kötet egészét jellemzi. A kötet alaphangneme elégikus, ahogy Horváth Csaba írja: „az egész kötet a Keménytől már megszokott módon az elégikus megszólalást újraértelmező sorba illeszkedik. A *Kishit*, ahogyan az *Öregedő király költeménye* is a Kosztolányi-féle hagyományt idézi fel: >>Kisebb-nagyobb csapatokban, fejetlenül özönlenek vissza a vereség után életem napjai. Színük-viráguk ottpusztult a döntő ütközetben, de még így is félelmetes tömeg. A fegyelmet helyreállítom, a sorokat rendezem, az ellenállást folytatom. Megadásról szó sem eshet, küzdök a legvégsőkig<<. Mindkét vers a *Bús férfi panaszait* parafrázeálja, s a John Anderson-vers is ugyanebbe a sorozatba tartozik.”

4. A kötet szerkezete, a feldolgozásra kiválasztott versek helye

A kötet borítóján, Albrecht Altdorfer (1580-153) *Alexanderschlacht* (Nagy Sándor csatája) című festményén az összecsapó földi hadak fölött „a (Nagy Sándort szimbolizáló) felkelő nap és a (Dareioszt jelölő) lemenő hold kozmikus feszültségét és együttállását [láthatjuk]. Ahogyan a mindennél hatalmasabb természet nemcsak hogy megjeleníti, de éppen ezáltal semlegesíti is az emberi (történelmi, politikai...) világ törekvéseit”. (Bazsányi Sándor)

A csatafestmény közvetlenül kapcsolódik a kötet címadó verséhez, *A királynál* címűhöz, mivel annak megszólítottja is egy végső csatára készül. A kozmikus-metafizikai távlat a kötet egészét jellemzi. Kis pontatlansággal és túlzással azt mondhatnánk, hogy *A királynál a hallgató, a néma Isten három említése köré épül.* A három versből álló nyitó ciklus záróversében, a kötet címadójában (*A királynál*) jelenik meg először a motívum: „mert meguntan, hogy hallgat az Isten”. Azután harmadik ciklus utolsó és a negyedik ciklus első versében folytatódik Isten hallgatása: „- Az értelmét kérem az életemnek. / És ő ezzel a csönddel válaszolt (*Elszámolás*), illetve: „és idáig nem jár le az Isten. / De most itt volt, és ő kísért le később: / egy szó nélkül ballagtunk le ketten” (*A remény*). Az Istenről szólás az alapkérdésekre, az életértelemre vonatkozó válasz igényének szimbóluma. **Némi túlzással a kötet Isten hallgatására és a szívem-mel folytatott konfliktusokkal terhes beszélgetésre épül, e kettő által és az aktuális politikai légkör által létrehozott kommunikációs térben jön létre.**

A kötet négy ciklusból áll. 1. *Meguntam, hogy hallgat*, 2. *De még így is majdnem*, 3. *Az egyiptomi csürhe*. 4. *Remény*.

Az **első ciklus** első hatsoros verse, az *Elégiácska* öndefiníció és talán műalkotás-definíció is. „*Aki kilötte, már rég nem él, / a célpont meg se született. / Nyílvessző suhan át a házon. // Az élményeim keletkeznek, / az emlékeim kárba vesznek. /Mint a kondenzcsík, most kicsit látszom*”. Az én csak közvetít a már nem létező múlt és a még nem létező jövő között. Csak a jelen létezik, ahogy Szent Ágoston állította. A személyiség csak megjelenő és eloszló nyom, csak kondenzcsík. Az *elégiácska* személyiségfelfogását érdemes összevetni Babits *Csak posta voltál és meder* című versével s annak egyik kulcsmetaforájával, a nyommal: „*Nem magad nyomát veted: csupa nyom vagy /magad is, kit a holtak lépte vet*”. A következő vers, az *Eső* is **az idő és az én kapcsolatáról**, a nyíl kilövőjéről, az apáról szól. A harmadik, a kötet címadó versben is meghatározó szerepe van az idő és a

személyiség kapcsolatának. A király ideje drága: lehet, hogy ez a csata előtti az utolsó estéje. A végesség perspektívája készíti a királyhoz ellátogató beszélőt arra, hogy a földi hatalomnál nagyobb hatalomnak tegye föl a legfontosabb kéréseket. A társadalomtól, politikától nem kérdezni akar a költő alteregója, hanem csak üzenetüknek, kérdéseiknek a közvetítésére kíván vállalkozni. Bejelenti a nyitányra következő kötetet, melyet úgy határoz meg, mint az alapkérdések feltevésének kalandját, expedícióját: „*csak jöttem, megkérdezni tőled, hogy / üzensz-e valamit a Legszelére, / mert én oda tartok éppen, hogy / átszóljak vagy átkiabáljak onnan, / mert meguntam, hogy hallgat az Isten*”.

A **második ciklus**, a *De még így is majdnem* tartalmazza a házasság-versek zömét. Éppen mivel e versekben összefonódik a történelem és a magánélet, a közéleti és a házassági krízis, alighanem ez a ciklus a kötet legerősebb része. Ezért innen mozaik módszerű csoportmunkában négy vagy öt verset is feldolgozásra javasolok: *A Kossuth téren*, az *Ötvenhat a Szélsőséges dalocska* és *A távoli Olümposz* és esetleg a *Midlife crisis* címűeket.

„Szenvedély és kultúra, szerelem és neveltetés, hozott vágyak és szerzett tapasztalatok, magánbűnök és közerkölcsök... — mindezek az irányultságok fogalmazódnak újra *A királynál harmadik ciklusában (Az egyiptomi csürhe)*, ahol az eddig jórészt a családi tűzhely közelében didergő lírai én immár jóval huzatosabb porondon, egy lazábban-szorosabban meghatározott közösség részeként, a címadó vers metaforájával: a pusztában vándorló „egyiptomi csürhe” öregedő tagjaként szólal meg, hallatja jellegzetes hangját. Itt már a korábbi ciklusban megszólított „szívem” helyét az „édes hazám” veszi át [...] Így teljes a motívumsor tehát három egymásra épülő fokozatban: „ép eszem” (én) — „szívem” (te) — „édes hazám” (mi) – írja Bazsányi Sándor. Ebből a ciklusból a híres-hírhedtté vált *Búcsúlevél*lel fogunk foglalkozni.

A **negyedik**, *A remény* című összegző ciklusban azután visszatér mind az első ciklus én-je, mind a második szívem-je, a *Lelkes dalocska* pásztoralakjában és a *Kishit* játékosan adys gesztusaiban és nyelvi megoldásaiban pedig a harmadik szakasz hazája, közössége is. A ciklusból *A Remény*, a *Kishit* és a *John Anderson éneke* című verseket ajánlom feldolgozásra.

Videófelvételek:

A Kossuth téren, szöveg és jó hangfelvétel: http://www.lyrikline.org/en/poems/kossuth-teren-10795#.U-JXJ-N_u01

A távoli Olümposz Kornis Mihály előadásában: <https://www.youtube.com/watch?v=F3-oBvWvtVA> (23.40-től)

Búcsúlevél Bartis Attila előadásában: <https://www.youtube.com/watch?v=5EzImgMpmRs>

A remény András László előadásában: <https://www.youtube.com/watch?v=FLK0v7Nx3uw> ()

Kemény István *A királynál* Aegon-trailer:

https://www.youtube.com/results?search_query=Kem%C3%A9ny+istv%C3%A1n+A+kir%C3%A1lyn%C3%A1l

5. Műelemző feladatsorok

(A FELADOTOKBAN SZEREPLŐ VERSEK MEGTALÁLHATÓK A MELLÉKELT SZÖVEGGYŰJTEMÉNYBEN.)

5.1.1 Házasság, politika, történelem (*A Kossuth téren*, *Ötvenhat*, *Szélsőséges dalocska*, *Midlife crisis*)

- Dolgozzatok négyes csoportokban! Minden csoport ugyanazt a négy verset kapja. Először mindenki csak egy verset olvasson el, majd a megismert verset olvassa fel csoporttársainak és röviden mesélje el első benyomásait. Keressétek meg és fogalmazzátok meg a négy vers közös vonásait, jellemzőit!
- Alkossatok négy-öt fős csoportokat egy-egy most megismert vers közös elemzéséhez! Egy csoportba azok kerüljenek, akiknek az adott vers tetszett leginkább.

(Fontos tudnunk, hogy a legerőteljesebben életrajzinak, valóságra vonatkozóznak [„referenciálisnak”] tűnő vers sem pusztán életrajzi dokumentum, a fikcióvá való átírás, a

szöveggé, művé alkotás mindig valamilyen – általánosabb? – üzenet, mondanivaló kifejezését szolgálja.)

A versek elemzésében segítséget nyújthatnak az alábbi kérdések és feladatok.

I. A Kossuth téren

Az alábbi kérdésekből válogathattok, nem a külön-külön válaszok, hanem valamilyen egységes elemzés-értelmezés kialakítása a feladat.

1. Milyen tartalmi és nyelvtani különbség indokolja a szöveg két versszakra választását? Milyen tartalmi és nyelvtani tényező szól a kettébontás ellen?
2. Mitől nagyon erős, figyelmet megragadó a versindítás?
3. Melyik sorpár a vers összegzése és a féloldalas párbeszéd indulati csúcspontja? Milyen versmondattani jellemző emeli ki ezt a kulcsszerepet? Idézd!
4. Kít ábrázol az első szakasz alakrajza, miért a Parlamentnél áll (2006-2007-ben)? Mi jellemzi a figurát? Milyen életrajzot képzelsz mögé?
5. Milyen eszme képviselője az asszony, mi jelzi ezt? Mi mutatja az eszme, a meggyőződés eltorzulását? Idézd!
6. Milyen (részben önbeteljesítő) jóslatokról lehet szó a második sorban, és a jóslat motívuma hogyan bukkan fel a második szakaszban? Ki jóslott és a beszélő szerint mikor?
7. Emeld ki azokat a szavakat, tagmondatokat, amelyek támadó iróniával beszélnek a megszólítotthoz, *szívem*hez! Miért kárhoztatja a beszélő kedvesét, élete társát? A vers melyik szava jelzi „szívem” megvetését a köpködő, gyűlölködő nő iránt, kire vonatkozhat még az adott névmás?
8. Milyen a „szívem” szó, megszólítás modalitása, hangneme itt?
9. Jellemezd „szívem” és a Parlament előtti nő feltételezhető viszonyát?
10. Miért, hogyan lehet felelős, „bűnös” a feleség a köpködő nő eljövételében? Milyen társadalmi réteg, történelmi előzmény, világkép képviselője lehet „szívem”?
11. Milyen politikai események történtek 2006 őszén és 2007 tavaszán a Kossuth téren, a Parlament előtt?

II. Ötvenhat

Az alábbi kérdésekből válogathattok, nem a külön-külön válaszok, hanem valamilyen egységes elemzés-értelmezés kialakítása a feladat.

1. Milyen a „szívem” szó, megszólítás modalitása, hangneme itt?
2. Mi az én s mi a „szívem” viszonya 1956-hoz? (Állításaitokat igazoljátok a vers szövegével! Ez a további kérdésekre is vonatkozik.)
3. Figyeljétek és fogalmazzátok meg a versben az *én* és a *te* a szöveg szerkezetét meghatározó előfordulásait!
4. Mi történhetett 1966-ban, illetve '61-ben? Milyen családba érkezett „szívem” s milyenbe a „beszélő”? (A válaszhoz elolvashatjátok Kemény István *Keresztény és közép, Az eperfa lombja*, illetve *Ágnes kioktatása* című verseit.)
5. Mi a házastársak kapcsolatának itt exponált szilárd alapja? (Több tényezőt is érdemes megnevezni. Állításaitokat itt is igazoljátok a vers szövegével!)
6. Miért tesz a beszélő szemrehányást „szívem”-nek s miért önmagának?
7. Mely sorok, képek utalnak a beszélő személyes-magánéleti válságára?
8. Mi a vers két szereplőjének viszonya az eszmékhez? Hogyan változott ez az együtt leélt évek során, s hogyan a vers folyamán? Az utóbbi kérdés megválaszolásához tüzetesen vedd össze az az első és az utolsó szakaszt, az ismétlődéseket és variációkat!
9. Magánéleti vagy közéleti versnek érzitek inkább az *Ötvenhatot*?
10. Miért fontos az – magasabb, nemzeti szempontból –, hogy az emlékezet, a hagyomány, a nézetek különbségei egy egymást szerető, tisztelő házaspár kapcsolatán belül jelentkeznek? Hogy viszonyul ez a „belül” a nemzetről, történelemtől való közéleti gondolkodás jelen állapotához, szellemi-politikai állapotainkhoz?

III. *Midlife crisis*

Az alábbi kérdésekből válogathattok, nem a külön-külön válaszok, hanem valamilyen egységes elemzés-értelmezés kialakítása a feladat.

1. Mit jelent a midlife crisis szó? A versben beszélő ennek az állapotnak milyen okait, jellemzőit jelöli meg?
2. A beszélő sértettsége milyen fordulatokban, gesztusokban jelenik meg?
3. A vers első szakaszában milyen váratlan élességű váltás, illetve milyen meghökkentő összekapcsolás teremti meg a drámai teret, beszédhelyzetet?
4. Fogalmazzatok át a vers első mondatát úgy, hogy a második mondat ígéje szerepeljen ebben is! Hol fordul még elő az adott ige? Miért van kulcsszerepe a versben, illetve a magánéleti és a közéleti szál összekapcsolásában?
5. Hogyan jelöli meg a beszélő eddigi életcélját, feladatát? Mit jelenthet az adott igeragozás, kire vonatkozhat az igealak többes száma? Mit jelent ez a költői hivatásra, önértelmezésre vonatkoztatva?
6. Vizsgáljátok meg az én és a te előfordulásait a versben! Milyen szabályosság figyelhető meg? Milyen kötőszó fordul elő a versben az én-re és a te-re vonatkozó tagmondatok között, illetve a versben egyébként is feltűnő gyakorisággal? Milyen hatást kelt a kötőszó gyakorisága és jellemző elhelyezkedése?
7. A zárás milyen kapcsolatot létesít a személyes válság és az ország állapota között? Mi magyarázhatja ezt a merész általánosítást, túlzást?

IV. *Szélsőséges dalocska*

Az alábbi kérdésekből válogathattok, nem a külön-külön válaszok, hanem valamilyen egységes elemzés-értelmezés kialakítása a feladat.

1. Milyen szólásra épül a vers?
2. Hogyan éleszti fel a vers a szólás halott metaforáját? Mitől, hogyan nyer életet, fizikai jelenlétet az ördög?
3. Mennyiben tekinthető a rondóforma továbbfejlesztésének a vers? Jelöld be a rímeket és az ismétlődő-visszatérő sorokat, motívumokat! Hol és miért található nyomatékos szakítás az addigi ismétlődési és rímszerkezettel?
4. Milyen viszony van a vers témája és címben jelölt műfaja között? Valóban dal-e a vers, s ha igen, miért?
5. Milyen motívum köti össze ezt a verset *A Kossuth téren*, illetve a *Midlife crisis* cíművel?
6. Milyen a „szívem” szó, megszólítás modalitása, hangneme itt?
7. Hogyan értékeli a beszélő „szívem” magatartását, attitűdjét?
8. Keresd meg a legironikusabb sort!
9. Milyen értelemben hasonlíthat a beszélő a fasisztára, akivel persze nem azonosul?
10. Miért nem tesz eleget a beszélő „szívem” felszólításának, miért nem tagadja meg most a falra festett fasisztát? Melyik most megismert versben fordul elő a megtagadás mint kulcsmotívum?

5.1.2 **A házasság mint törvény és kísérlet** (*A huszadik éviünk, A távoli Olümposz, John Anderson éneke*)

- a) Dolgozzatok négyes csoportokban! Minden csoport egy verset olvasson el a fentiek közül!
- b) Az elolvasott verset a kérdések segítségével elemezzétek!
- c) A csoport egyik tagja olvassa fel a verset az osztálynak, majd a csoport egy másik tagja röviden ismertesse az elemzést!
- d) Fogalmazzatok meg együtt a három vers közös vonásait, jellemzőit! S azt, hogy miben hasonlít és miben különbözik ez a három vers az előzőleg feldolgozott négytől?

1. *A huszadik évünk*

1. A vers a *Midlife crisis* párverse, vele egy oldalpáron szerepel a kötetben. Hogyan viszonyul a két szöveg egymáshoz? Miért kerültek egymás mellé?
2. Mi jellemzi az én és a te viszonyát, miért hiányozhat itt a „szívem” megszólítás? Milyen metaforák következetes végigvitelére alapul a vers?
3. Mennyiben különbözik a te és az én szerepeltetése és a rímszerkezet ebben a versben a *Midlife crisis* te-én változtatásától?

2. *A távoli Olümposz*

1. A százsoros költemény két nagy terjedelmű (50, illetve 36 soros) szakaszra tagolódik. Hány mondat a vers? Hogy viszonyul egymáshoz a két nagy kompozíciós egység, a házasságot melyik hogyan írja le, beszéli el?
2. Keresd meg, emeld ki a második részben az elsőre visszautaló, az annak motívumait ellentétező szavakat, állításokat!
3. Milyen eszközök stilizálják az első részben felfelé, a másodikban lefelé az életutat, a párkapcsolatot?
4. Az első részben mit találtok ironikus túlzásnak és miért?
5. Mit éreztek túlzó, valószínűtlen stilizálásnak a második részben?
6. Teljesen negatív-e a vers végkicsengése?

(Az elemzést kiegészítheti, ha tudjuk, hogy a Kemény-lakást, a Kemény családot a valóságban egyfajta mítosz övezi. E lakás olyan hely, ahova sok híres, illetve pályakezdő író-költő járt, ami egyfajta szalonként, oázisként él az irodalmi népképzeletben. Persze a vers ezúttal sem életrajzi dokumentum, fikcióvá való átírása mindig valamilyen – általánosabb? – üzenet, mondanivaló kifejezését szolgálja.)

3. *John Anderson éneke*

1. Ki a beszélő, ki a megszólított, milyen a viszonyuk?
2. Ki az a John Anderson, mit jelent a felidézése?
3. Hová érkezett meg a pár? Mi jellemzi a mennyek országát, mi mindennel azonos?
4. Mi a jelentősége a minden szakaszban előforduló rövid sorparóknak? Hol térnek vissza szó szerint, hol és hogyan csupán a motívumaik?
5. Vizsgáljátok meg a vers rímszerkezetét! Mennyiben különbözik az eddig tanult Kemény-versek rímelésétől, s vajon miért?
6. Vizsgáljátok meg a kijelentő és a felszólító mondatok viszonyát! Mi az utóbbiak szerepe, milyen tartalom hordozói?
7. Mi az ének szerepe a versben, hol ki énekel?
8. Hogyan módosul a „szívem” stílusértéke, jelentésárnyalata ebben a kötetzáró versben?

5.2 *A Búcsúlevél, avagy a tisztán politikai költészet (?)*

A vers feldolgozása során választhattok az összehasonlító elemzés és a nagy visszhangot kiváltó vers önmagában való elemzése között. (A verset a szöveggyűjteményben találhatjátok.)

5.2.1 *Kérdések, feladatok a Búcsúlevél elemzéséhez*

1. Milyen hagyományokat idéz fel a vers első sora, megszólítása, illetve címe? (Szerző, kor, műfaj stb.)
2. A tágabb hagyományon kívül egy híres József Attila-vers, a *Hazámban* két sorára is rájátszhat a *Búcsúlevél*: „édes Hazám, fogadj szivedbe, / hadd legyen hűséges fiad!” Hogyan kapcsolódik ehhez a sorpárhoz a vers?

3. Milyen verselés, ritmus és rímelés jellemzi a szakaszok első sorát? Hol található még a strófákban hasonló ritmus? Milyen rímszerkezetet várunk a sor alapján és melyet kapunk helyette?
4. Hol, hogyan és miért török meg az első sorok által kijelölt ritmus, verselés?
5. Válaszd ki a versből a leginkább elrontott sorokat, szavakat! A szakaszoknak melyik sora lóg ki hosszúságával a versszakból? Keress látványosan elrontott sormetszeteket!
6. Emeld ki a versmondattani hibákat! Hol vannak a szakasznyitások ritmusától, az általuk ígért formától legbántóbban eltérő versmondatok, brutálisan erős enjambementok (áthajlások)?
7. Miért csalódott a beszélő hazájában? Több tényezőt is jelölj meg!
8. A versben a Balassinál tanult (pl. *Egy katonaének*) szimmetrikus, hárompilléres kompozíciót is felfedezhetjük. Mi kapcsolja össze és emeli ki az első és az utolsó versszakot mint pillért?
9. Ha a verset hárompilléres kompozíciónak tekintjük, hányadik szakasz a középső pillér? A vers szimmetriatengelyében való elhelyezkedésen kívül milyen tartalmi és milyen formai elemek hangsúlyozzák még ennek a szakasznak a kitüntetett szerepét?
10. Értelmezd a beszélőnek önmagára alkalmazott metaforáját. Miért éppen „bezárt cukorgyár a ködben”?
11. Hogyan értelmezi át a reformkorból örökölt (bár a korábbi magyar Szűz Mária-kultuszból, a Magyarország védőszentje gondolatból is eredeztethető) haza=anya metaforát a vers? Értelmezzük az országra, a társadalomra, a nemzetre a 4-5-6. szakaszban kibontott képet! Hogyan kell érteni a haza gonosz, régi, vak, elbutult, gyűlöletbe burkolózott voltát? Mi mindent sűrít ebbe a kibontott megszemélyesítésbe Kemény?
12. Hogyan függ össze a haza(-metafora) átalakulása és a vers formája, verselési módja?
13. Aktuálpolitikai vagy tágabban értendő, hazafias, közéleti versnek érzitek a Búcsúlevelet? Érveljetek mindkét álláspont mellett!

5.2.2 Összehasonlító elemzések

5.2.2.1 Búcsúversek, panaszénekek

1. Dolgozzatok ötös csoportokban!
2. Mindenki egy verset olvasson el, majd versét olvassa föl a csoport többi tagjainak!
3. Olvassátok el és vessétek össze az alábbi verseket a *Búcsúlevél*lel!
Bornemisza Péter: *Siralmas énnéköm...* (*Cantio optima*), Balassi Bálint: *Búcsúja hazájától*, Rimay János: *Tizedik, kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán és fogyásán*, Ady Endre: *Bujdosó kuruc rigmusa*, Ady Endre: *Sípja régi babonának* (A verseket a mellékelt szöveggyűjteményben találhatjátok.)
4. Melyikben miért búcsúzik a költő hazájától?
5. Melyikben milyennek mutatkozik a haza állapota?
6. Melyik műben ki, mi a megszólított?
7. Melyik miben hasonlít a *Búcsúlevél*hez? Szerintetek melyik hasonlít a leginkább és miért? (Tartalomra, hangulatra és formára is figyeljetelek!)

5.2.2.2 Ady-követések

1. Dolgozzatok ötös csoportokban!
2. Mindenki egy verset olvasson el, majd versét olvassa föl a csoport többi tagjainak!
3. Hasonlítsátok össze Ady két versét (*Bujdosó kuruc rigmusa*, *Sípja régi babonának*) Kemény *Búcsúlevelével* és Térey János arra válaszul született *Magyar közönyével*! – A verseket a mellékelt szöveggyűjteményben találhatjátok.)
4. Melyik miben hasonlít a választott Ady-versekhez? Melyik kortárs költemény melyik vershez hasonlít jobban a kettő közül és miben? Miben különböznek egymástól, illetve az Ady-versektől? Melyiknek ki, illetve mi a megszólítottja? (Ez természetesen Ady két versénél is megvizsgálandó.)
5. Szerintetek Kemény vagy Térey verse hasonlít jobban az adott Ady-versekhez?
6. Kemény vagy Térey verse nevezhető inkább (aktuálpolitikai) versnek? Melyik a kiábrándultabb? Érveljetelek!

5.2.2.3 Kortárs versek párbeszéde a *Búcsúlevél*lel

1. Dolgozzatok négyes csoportokban!
2. Mindenki egy verset olvasson el, majd versét olvassa föl a csoport többi tagjainak!
3. Hasonlítsátok össze a *Búcsúlevelet* Térey János *Magyar közöny*, Nádasdy Ádám *A hazafiúi hűségről* és Erdős Virág *Édes hazám* című versével! (A verseket a mellékelt szöveggyűjteményben találhatjátok.)
4. Melyik vers hogyan kapcsolódik Kemény verséhez, miben vitatkozik vele? Hol érzitek legerősebbnek, hol a legkevésbé hangsúlyosnak a kapcsolódást? Érveljétek a szövegből vett bizonyítékokkal! Melyik vers vitázik legegységesebben a Kemény-verssel, s mégis miben hasonlít arra?
5. Itt is vizsgáljátok meg a megszólításokat, megszólítottakat! Idézetekkel világossítsátok meg, hogy melyik versben mennyire és hogyan van jelen az én, a beszélő, mennyire ad jellemzést önmagáról is?
6. A négy vers közül melyekben található meg a haza anyaként való naturalisztikus leírása?

5.3 Kérdések, feladatok *A remény* elemzéséhez

1. Mi jellemzi e megszólalás helyét, beszélhetünk-e valódi jelenetkeretről: valóságos vagy lelki-szellemi helyszínről van-e szó? Érveljétek a versből vett idézetekkel!
2. Hozz példát a vers emelkedett, illetve köznapi stílusú soraira!
3. Milyen koordinátarendszerben helyezkedik el a hegy, mi fölött és mi alatt van?
4. Emeljétek ki a versből a fogalmi és a konkrét-érzékletes jelentésű szavak szokatlan összekapcsolását, az anyagszerűvé vált fogalmakat!
5. Értelmezd a „törhetetlen üveg maradéka” szókapcsolatot, a kérdés metaforikus jelölőjét! Mit mond ez a metafora a feltenni szándékozott kérdésről (kérdésekről)?
6. Alkoss az előző feladatban értelmezetthez hasonló paradox metaforikus definíciókat! Pl. ilyesmiket: „a válasz a telített úr lenyomata”, vagy „a mosoly a megfagyott arc hullámlása”.
7. Milyen célból megy fel(?) a beszélő a hegyre?
8. A hegyi jós milyen kultúrkört, milyen hegyet idéz fel? Milyen hatással van az utalásra annak, hogy itt nem jósról, hanem jósnőről van szó, illetve, hogy a magánéletébe is betekinthetünk, megtudjuk, hogy lázas a kisfia?
9. Mire vonatkozhat a címben szereplő „remény” szó, minek a reményére?
10. Mi jellemzi a versben az ember-Isten viszonyt?
11. Milyen szavakkal is exponált időrendi „trükk” figyelhető az utolsó két versszak viszonyában? Hogyan hat ez a viszony a vers végkicsengésére?
12. Vesd össze *A reményt* Ady Endre *A Sion-hegy alatt* című versével! Milyen hasonlóságokat és különbségeket találsz a két vers között?

6. Verselemzések, lehetséges megoldások

Házasság, politika, történelem (*A Kossuth téren, Ötvenhat, Szélsőséges dalocska, Midlife crisis*)

Ami a közös ezekben a versekben:

- Mind a négy versben a „szívem” a megszólított.
- Mindegyikben történelmi és politikai kérdések, nézeteltérések is szóba kerülnek a (többször féloldalú) házastársi párbeszédben.
- Mind a négyben a nézőpontok különbségét hangsúlyozza a beszélő.
- Mind a négyben szemrehányó hangon szól kedveséhez, feleségéhez.
- A négyből három versben szóba kerül az újra jelentkező szélsőjobboldal, az agresszív nacionalizmus, a fasizmus.
- Visszatérő motívuma a verseknek a jóslat, a beteljesült vagy beteljesülő rémkép.

A Kossuth téren

A Kossuth téren című vers háttere a 2006 ősztől a Parlament előtt zajló, a szociálliberális kormány elleni, dühödt, gyakran szélsőséges, szélsőjobboldali jelszavakat is hangoztató

demonstrációk sora. A vers e nélkül a konkrét háttértudás nélkül is értelmezhető, hisz a nőszereplő szimbolikus alakja magában is tapinthatóvá teszi az jelentkező eszméket és indulatokat. A köpködő nő a nemzeti érzést képviseli, ezt jelzi, hogy éppen a Bartók Béla által gyűjtött és feldolgozott *Elindultam szép hazámból* című népdal szövegét mondja fennhangon. Az eltorzulást, a veszélyes szélsőségeséget nagy erővel érzékelteti az, hogy szájából „ez úgy hangzott, mintha hányna”, ill, hogy „Büzlött szegény a gyűlölettől”. A helyzetet keserűen ironikus fénybe állítja az a tény, hogy Bartók a lehető legmesszebb állt a mai magyar jobboldal nacionalizmusától, különösen annak a parlamenti demonstrációk némely résztvevői által képviselt szélsőséges, antiszemita változatától. Bartók szemben állt a húszas-harmincas-egyvenes évek hivatalos nacionalizmusával, a Horthy-rendszerrel nem azonosult, az emigrációt választotta.

A vers két tíz soros szakaszból áll, az első rész a piaszagú nőt jellemzi, a második a feleséget, „szívemet” oktatja ki. A két versszak közötti ellentétező viszonyt, az új kompozíciós egység kezdetét a második strófa élén álló „de” kötőszó is kifejezi. Azonban a tipográfiai tagolás és a tartalmi-versmondattani között feszültség is van, mert a második rész első mondata az első szakasz utolsó sorában már elkezdődik, miképpen a te-vel való párbeszéd is: „Te megmondtad, hogy ilyenek ezek”.

A szívem megszólítás egyszerre meghitt és összetartozást jelző, ugyanakkor ironikus, enyhén lenéző, kioktató is. (Vesd össze a verset az *Ágnes kioktatása* című költeménnyel az *Állástalan táncosnő* vagy a *Témák a rokokó-filmből* c. kötetből!)

A szívemhez szóló vádbeszéd csúcspontja, az állítások közötti feszültség végső kielezése a második szakasz 7-8. sora: „Anyád lehetne, mégis te vagy / a bűnös abban, hogy megjött és ilyen”. A meghökkenítő vád magyarázatot kíván. A versben ennek az állításnak az előzménye részben egy érvsor, részben a szívemhez szólás támadó iróniája. A beszélő szerint szívem-nek kapóra jön, hogy (a magyar történelem színpadára) eljött (visszajött?) ez az asszony és pont ilyen: „és éppen ilyen lesz, hogy gyűlölhessed, / hogy megvethessed könnyen és olcsón, / hogy hozzájuthass késztermékként, / és félhess tőle kényelmesen”. Mintha egy önbeteljesítő jóslat („Te megmondtad[...], hogy el fog jönni”) hozta volna ide és tette volna ilyené ezt az asszonyt. Miért? Talán, mert a szívem által képviselt liberális és/vagy baloldali magyarok nem becsülték eléggé a nemzet eszméjét, mert lenézték a felvilágosulatlanok, nacionalistának tekintett tömegeket, jobboldali szavazókat („ezek”! – akár még a magyarok jelentés is belefér a szóba). Rögtön türelmetlenül farkast (fasisztát) kiáltottak, ha valaki támadóan használta a nemzeti jelszavakat, frazeológiát. A szöveg mintha azt sugallaná, hogy a szociálliberális elit felelőssége, hogy az agresszív, kirekesztő, gyakran antiszemita, egyszerre sértett-sérelmi és kiválasztottságtudattal jellemezhető szellemiség az 1990-es, kétezres évek Magyarországon erőre kapott, egyre szélesebb körben terjed(t). Ha elolvassuk a *Búcsúdalt*, akkor világos, hogy ezt a régi és gonosz (Ady szavával) „kielevenedett” rémnacionalizmust elítéli Kemény, de láthatóan megerősödésében a szívem által képviselt réteget vétkesnek tartja. Természetesen az is lehet, hogy az asszony élete még a szocializmus korában ment tönkre, tehát a műszörmés nőt ilyené alakító bűn is messzebbre, az államszocializmus korszakába nyúlhat.

Szélsőséges dalocska

A vers szinte folytatása *A Kossuth téren* címűnek. Itt is (önbeteljesítő) jóslat hozza el a rémítő ellenséget. Itt is „szívem” jóslata. A *Szélsőséges dalocska* a „*Ne ferd az ördögöt a falra!*” szólásra épül. Az ördög itt a fasiszta, ahogy Kemény István nagyszerű *Káin*-ciklusában is Káin legtöbbször egy öreg náci. (Eörsi István, a kiváló, de mára jórészt elfeledett költő és publicista a vers alapötletéhez nagyon hasonló sort írt le: „A falra festett ördög kénköszagot ont”. Ez is segíthet a *Dalocska* megértésében.) Az elcsépelet fordulat halott metaforája itt azáltal kel életre, hogy a festett ördögnek/fasisztának itt színe (barna vagy fekete), karaktere lesz, „szívem” festménye ironikusan „szép” a beszélő szerint, azaz valóban festve van, nemcsak mondva; olyan plasztikus, eleven, hogy „szinte lelép a hallba”. A legsokkolóbb kijelentés az, hogy a beszélő azt mondja, hogy a felesége által lefestett fasiszta kicsit hasonlít hozzá, mármint a beszélőhöz. Nyilván valami belső hasonlatosságra kell gondolnunk. Ezt maga a vers nem fedi fel, de ha az *Ötvenhatal*, a *Keresztény és középpel*, az *Ágnes kioktatásával* összeolvassuk a verset, akkor az a gondolatunk támadhat, hogy a keresztény középosztályból való származás teszi potenciálisan hasonlatossá a beszélőt a fasisztákkal. Fekete Richárd így beszél a Kemény családi hagyományt, történelmet tisztelő költészetében fontos szerepet játszó osztályról: „A két világháború közötti, származáselvű identitással rendelkező **keresztény úri középosztály** a Horthy-korszak talán legfontosabb legitimációs kasztjaként (a „keresztény kurzus”

értelmében) *kulcsszerepet játszott az antiszemitizmus ideologikus fenntartásában, s így a későbbi zsidó deportálásban is.* [Kiemelés tőlem. A.L.] Kemény Istvánnak a huszadik század magyar történelmére vonatkozó gondolkodásában e momentum nagy jelentőséggel bír. A magyarság utolsó felemelkedési lehetősége szerinte arra a százéves intervallumra tehető, mely az 1848-as zsidó emancipációtól a második világháborús deportálásig tartott: >>Ha 1944-ben Magyarország képes és hajlandó lett volna megvédeni zsidó állampolgárai életét (amennyire egy világháborúban lehetséges), akkor Magyarország mindörökké beiratkozott volna a világtörténelembe. Nem így történt.<<. Az államapparátusban 1945-ig meghatározó szerepet játszó, de 49-re onnan teljesen kiebrudalt keresztény középosztály egyik nagy vesztese volt a „szocialista átalakulásnak”. Tagjai számára a 60-as évek kádári konszolidációjában ugyan némileg elviselhetőbbé vált az élet, de sérelmeiket nem orvosolták, társadalmi rétegeként nem jeleníthették meg magukat, osztálytudatukat, kultúrájukat, vallási meggyőződésüket rejtegetni vagy felszámolni kényszerültek. Mindez a rendszerváltás után az elfojtott sértettség, öntudat, értékrend, előítéletek gyakran agresszív és történelmi önkritikát nélkülöző felfakadásához vezetett, amit a jobboldali politika jócskán meglovagolt, a baloldali pedig empátia hiányában nem tudott vele mit kezdeni, így maga is nagyban hozzájárult a torz kultúrharc kialakulásához.

Persze a vers szerint valójában a fasiszta nem a beszélőre, hanem „szívem” „kamaszlyános, vad” túlzásaira hasonlít. Ahogy hajlamos „ezekről” (lásd *A Kossuth téren*) úgy beszélni. A vers tehát a politikai ellenfél démonizálása, a polarizáló, veszélyes túlzások, elhamarkodott általánosítások, ellen íródott, amelyek önbeteljesítő jóslatként működnek. Az lírai én azért nem tagadja meg a falra festett fasisztát, hogy nagyobb súllyal tudja megtagadni, ha egyszer valóban szükség lenne erre a tagadásra. Mintha „szívem” védelmében nem vállalná, hogy megtagadja „szívem” lerajzolt, démonizált ellenségképét.

A vers valóban dal, ismétlődései, rövid sorai és a Keménynél megszokottnál sűrűbb rímei (nincsenek rímtelen sorok!) teszik azzá. Ez a játékos-komolytalan, könnyed forma ellentétben áll a rémek megjelenéséről szóló, ijesztő tartalommal.

Ötvenhat

Ez a vers is családi-szerelmi dialógusba oltja a közéleti, történelmi-politikai problematikát, ezzel új területet fedezve fel a közéleti költészet és a hitvesi líra (v.ö. Petőfi, Radnóti, Vas István) számára. A pár dialógusa, a személyes-intim, tegező beszédmód leszállítja a közéleti-történelmi okfejtést a szónoki emelvényről, anélkül, hogy annak komolyságát megszüntetné. A „szívem” megszólítás egyszerre ironikus és bensőséges. Fölényesség és szeretet egyaránt van benne. Eszmeileg, politikailag is rendkívül fontos ez a bensőségesség: eltérő hagyományokat fogad be, működött egymás mellett, szemben azzal a közéleti szituációval, amelyre a rendszerváltás utáni évtizedekben, főleg az ezredforduló után folyton a polarizálódás, a szembenállás, a kirekesztés a jellemző. Nem egy „eszmeileg” egységes család áll előttünk, hanem egy olyan, az eltéréseket valóban elfogadó, családon belül marasztaló, amely akarva-akaratlanul egy egészségesebb politikai nemzet képét vázolja, mint amelynek jelenleg tagjai vagyunk.

A vers az én és a te szabályos váltogatására épül, két álláspont, két attitűd, két hagyomány szembesítésére. A férfi hisz bizonyos eszmékben, a nő szkeptikus. Közös nevezőjük, hogy azt vallják, amit a modernitás hagyománya a reneszánsztól, a felvilágosult humanizmuson át a liberalizmusig: az egyén értékesebb, mint az elvont eszmék, hogy az egyéni érték, az egyéni élet kiteljesítése a legnagyobb érték – de nem mások rovására, ahogy ezt a felvilágosodás etikája is erősen hangsúlyozza. A nő hatvanhatban, a férfi hatvanban született bele két egymástól eltérő hagyományba, családba. A beszélő azonban rögzíti, hogy társában ezt a másságot kezdettől szerette. Közös nevező még, hogy gyermekeiért a nő „habozás nélkül” halna, azaz van közös alapértéke a partnereknek. Azonban eltérően viszonyulnak 56-hoz s feltehetően a hazafiság kérdéséhez. A férfi a nő szemére veti, hogy nem kellően tisztelte az ő egyfelől keresztény („Ami katolikus, azt megvetted”) középosztályi, másrészt szabadságharcos (antikommunista?) hagyományát. Az *Ötvenhat* egyúttal egy személyes válság és az abból való kibontakozás verse. A beszélő úgy érzi, hogy partnere eddig „morálisan mozgásképtelenné” tette, remek allegorikus hasonlattal: „Mint herélt kandúr, a gondolat most / úgy mászkál bennem, mint egy lakásban”. A vers végére a férfi kilép abból az állapotból, melyért párját okolja: „Így tettél, szívem, szépen lassan / morális mozgásképtelenné”, és 56-ért megbüntettet apjára emlékezve konklúzióként szembesíti a maga bűnűségéből kibontakozott

meggyőződését felesége szkepszisével: „Ne gondold, hogy eszmék nincsenek, / csak télen a szürke, nyáron a kék ég”.

Midlife crisis

A vers első szakasza meghökkentően kapcsolja össze a holokausz *tagadását* és a férj feleség általi *megtagadását*. Ez biztosítja a verset továbbolvasztató magasfeszültséget. A **két tagadás**, a magánélet és közélet között meghökkentő ok-okozati kapcsolatot létesít az utolsó szakasz is: „Mert én tudtam, mi kell az ostobáknak, / de csak addig, amíg te bennem hittél. / Most majd szétszedik megint a világot, / és én hagyni fogom, mert megtagadtál”. Az életközépi (midlife) házassági válságban mintha az játszaná a döntő szerepet, hogy az asszony nem fogadja el, megtagadja a férfi értékrendjét, hagyományát, illetve – aktuálisan – házasságuk alapját. Mintha férjétől független röppályára szeretne állni. A férj ezt mondja: „Én azért éltem, hogy emlékezzünk, / jó sok hibával, de mégis azért, / te nekem éltél, ennek most vége: / már az új játékaidnak élsz”. (Izgalmas az eldöntetlen szintakszis: nem tudni, hogy az emlékezés történt-e sok hibával vagy a nő követett el a férfiért élés során sok hibát. Talán mindkettő.) Miben különbözik a két értékrend? A férfi célja az emlékezés, mégpedig a közös emlékezés („emlékezzünk”), ez alighanem a költőt hagyományos módon mint a nemzet emlékezetének letéteményesét, ápolóját definiálja. Vagy csupán mint az 1948 után megalázott, megbélyegzett, marginális pozícióba szorított keresztény középosztály emlékezetének ápolóját. (A kettő egymást feltételezi: a „nemzeti középosztály” önkritikus emlékezete nélkül a nemzeti emlékezet csak csonka lehet.) Az asszonyt mintha nem érdekelnék ezek a dolgok, de amíg a szeretet feltétlen volt, ezt a férfi elfogadta. A megtagadás két szinten értelmezhető. 1. A keresztény nemzeti középosztály hagyományának az értékeket el nem ismerő megtagadásaként. (A bűnöket Kemény is igencsak számon tartja: lásd feljebb a Fekete Richárd-idézetet!) 2. A férjnek mint férjnek a megtagadásaként. A kettő áthatja egymást. A beszélő sértettsége kettős, a kettős megtagadást szimbolikusan értelmezi és össznemzeti szintre emeli a magánéleti szintről: „Most majd szétszedik megint a világot, / és én hagyni fogom, mert megtagadtál”.

A huszadik éviünk

A vers a *Midlife crisis* párverse és ellenverse. Párvers, mert ugyanúgy megjelenik benne, hogy a feleség elfordul a férjtől, mintha kifele igyekezne a házasságból: „törvényt sértenél, ha nekivágnál / a naprendszernek – durván csak ennyi: / ha változtatnál a kettőnk dolgán, / az első lenne, hogy belém csapódnál”. Ellenvers, mert hagyományos értelemben vett szerelmes vers, amely nem a társak közötti ellentéteket, hanem együvé tartozásukat, kapcsolatuk felbonthatatlanságát hangsúlyozza – mégpedig saját magára is reflektálóan, csillagászati, fizikai metaforákkal: „De inkább maradjunk a fizikánál”. Ezáltal a kapcsolat a természeti törvények erejével és megváltoztathatatlanságával ruházódik fel. Az összetartozást az is hangsúlyozza, hogy egymás mellett is szerepel, az eddig elemzett versekben mindig szembeállítóan használt két névmás: „a földi élethez kellettünk **te és én**”. A feminista kritika komoly támadási felületet találna e vers szexizmusának is elkönnyelhető szemléletében, mely szerint a férfi a Föld, a nő pedig csak a Föld bolygója, a Hold. Ezt valamelyest ellensúlyozza, hogy a Hold erejét demonstrálанд ezt olvashatjuk: „te lötyögteted az óceánokat”.

A csillagászati metaforika azt fejezi ki, hogy a pár összetartozása nem egyéni akaratok kérdése („nincs módomban elengedni téged”), hanem valami sorsszerű elrendeltetés működik benne (v.ö. Ady *Föl-föl dobott kő* című versével, ahol a hazához tartozás jelenik meg fizikai törvényként, gravitációs erőként). A nyitó versszak szóalkotó (hapax legomenon) „holdomiglan, földediglen”-je pedig a hagyományos házastársi esküt (Holtomiglan, holtodiglan) kapcsolja össze a megfellebbezhetetlen asztronómiai törvényekkel.

A távoli Olümposz

(*Két mondat a házasságról*) A vers két nagy egysége egy házasságot kétféleképpen ír le. Az első, ötven soros szakasz az eszményi, a sikeres, a követendő, de utánozhatatlan mintát jelentő házasságot festi le. Talán nem véletlen, hogy az akkor ötvenéves Kemény számvetését, illetve annak első változatát épp ötven sorban fogalmazza meg. A második rész a reális, félig-meddig sikertelen, átlagos házasságot. Ideál és való. Eszmény és valóság régi romantikus oppozíciója ez (poszt-poszt)modern hangszerelésben. A létösszegző, értékszembesítő jelleg már az „én mindent megtettem”, illetve az „És én azt hittem, mindent megteszek” szakaszkezdésekben is megmutatkozik. Mindkét óriásszakasz

egyetlen mondatból áll, mintha Kemény itt az óriásmondatok bajnokával, Babits Mihállyal szállna versenybe (lásd *Esti kérdés, Húsvét előtt, Mint különös hírmondó*). Az első rész mondatszerkesztése és modalitása nagyon ravasz. A 30+20 osztatú versmondat első harminc sora tényleírásnak tűnik: mind a múlt, mind a jelen idejű igék kijelentő módban állnak, csak a 31. sorban vált a vers feltételes módba, illetve jövő időbe. Természetesen nem egyeztetési hibáról van szó, hanem arról, hogy az első mondatfél azt mondja el, hogy *a beszélő miért tett meg mindent*, s nem azt állítja, hogy mindez meg is lett. Azt, „hogy minta lett az életünk” nem a férj állapítja meg, hanem *elképzelt vendégseregének* egyik tagja. Amíg azonban az olvasó el nem jut addig a bizonyos 31. sorig, azt hiheti, hogy megtörtént dolgok elbeszélését hallja a kissé felfuvalkodott férfiútól. Az ironikus túlzások ugyan gyanút kelthetnek: minek nyolc szoba a hat gyerekhez, s nem sok-e egy picit az a hat gyerek? De „a helyzet fokozódik”: „hogy majd akár a teljes házat is / gond nélkül megvehessük, hogyha egyszer / nemzetséggé gyarapszunk”. Egy teljes bérház megvétele, nemzetséggé gyarapodás? Túl sok ez a jóból. A személyzet éjjel Jungot olvas? Érdeemes a következő részben kiemelt kissé régies és pompázatos-irodalmias jelzőket, határozókat megnézni: „a *dolgos*, de éjjelente Jungot olvasó, és ezért csak kissé későn kelhető, viszont *önálló, büszke, nyíltszívű* személyzetért, na és a *csigalassan öregező, vidám, okos* barátok *örökké nálunk nyüzsgő* seregéért de legfőképp mi kettőnkért, akik *szép estéin tevékeny napjaiknak*, kart karba öltve sétálnak fel és alá, megtöltve néha *könnyedén egy serleget*, megigazítva stb.. „[Sz]ép estéin *tevékeny napjaiknak*”? Sok. Kosztolányi *Hajnali részegségének* égi bálja vagy Radnóti *A la recherche*-ének idillje visszhangzik itt. Csakhogy az éji bál látomás, nem földi valóság, a hajdani borozgatások páratlan szépségét, nyelvi pompáját, mutatott irodalmiasságát csak a résztvevők fenyegetettsége, pusztulása, a megszépítő messzeség teszi elfogadhatóvá. Az ideál tetőpontja a házastársak Hérához és Zeuszhoz hasonlítása, az életmód olümposzivá, istenivé minősítése. A feltételes mód és a jövő idő belépése után is marad az idill s a giccsközelség: „oly fájón lesz szép az alkonyat”, de a modalitásváltás már előkészíti az ellenpontozó másik mondatot. Eddig az ideális házasság leírásának felstilizáló és ironizáló eszközeit vettük számba, most nézzük a reális házasság és élet lefelé stilizálását.

Kételyünket itt is a túlzások keltik fel: a férfi csak lazsál („bambán hevertem sok-sok éven át”), a nő csak kommersz pszichológiai könyveket olvas („egyől egyig elolvasni közben / a hétköznapok pszichológiáit / az összes létező New York-i nőtől”). Az „összes létező New York-i nő”, az „egyől egyig” nyilván szatirikus túlzás. Rendes önmardosó-önleértékelő szövegről van szó: a mániákus-depressziós elbeszélésnek most olvassuk a depressziós felét. Igaz, a rögeszmés félreértések tárgykörei megfelelnek a ciklus más verseiben ütköztetett világnézeti (?) különbségeknek. Azután a vers vége fele jön valami kiegyensúlyozottabb, bölcsebb végelszámolás: „másokhoz képest boldogok vagyunk”, illetve „így is majdnem sikerült”. Szerény győzelem és nemes vereség keverecse. Így ellentéte a nihilizmusnak, értékrelativizmusnak, ettől nemesen konzervatív. Nem véletlen, hogy a ciklus címe is ez a végszó: „De még így is majdnem sikerült”.

John Anderson éneke

A *John Anderson, szívem, John* a „skót Petőfi”, Robert Burns (1759–1796) talán legnépszerűbb szerelmi költeménye. Erre a dalra utal a Kemény-vers címe. A *John Anderson* olyan szerepvors, amelyben az életet együtt leélő, holtig szerelmes házaspár asszony tagja beszél a férjéhez közös életútjuk szépségére visszatekintve. A felidézett Burns-vers címében szereplő, a hitvesnek szóló „*szívem*” megszólítás ebben a kontextusban és a Kemény-kötet záróversének legutolsó szavaként új fényt vet a megszólítás korábbi kötetbeli használatára, felerősíti az összetartozás szólalmát, gyengíti az iróniát. Közös a Burns- és a Kemény-vers között a visszatekintő beszédhelyzet. A „szívemhez” beszélő én az utóbbiban feleségével a „mennyeik országába” érkezett. A mennyország azonban egyúttal üres barlangterem is. A barlang szó használata a szívem közelében azért telitalálat, mert tudat alatt felidézi a szív barlangját, vagyis azt, hogy egy belső helyre érkezett a pár. A „két fáradt, fölösleges szkafander” Keménynél nem szokatlan módon egy parányi sci-fi jelleget csempész a versbe, másfelől kapcsolódik az ürességhez, az úrhöz, ami egyúttal a mennyország deszakralizált változata, a pusztaság – úrhajókkal beutazható – égbolt. A versben majd ismétlődő *por és toll* itt még csillagpor és angyaltoll is lehetne. Azonban később kiderül (?), hogy a mennyország, a barlang valójában talán a házaspár otthona, lakása, s igazándiból nem megérkeztek belé, hanem benne maradtak azután is, hogy a gyerekek elmentek. Ez a mennyország tulajdonképpen a gyermekek felnövése utáni létállapot, nem jutalom, hanem maradék. Ezért üres és hideg. Térben tehát nem

utaztak sehová, nem változtattak helyet, időben azonban igen. Maga az út és az érkezés is olyan szavak, amelyek időre is, térre is vonatkozhatnak. A Burns-vers hegyét a lakás barlangja veszi át. Ott a fiatalok felmentek, az öregek lejönnek a hegyről. Itt az élet szimbolikus tere nem az út, nem a hegy, hanem a lakás. A lakás mint barlang többek között Babbitstól („Lakás, óh pesti lakás, óh téli barlang!”), illetve Radnóti *A la recherche*-éből („a szobájuk járt az eszükben, / mely sziget és barlang volt nékik e társadalomban”) ismerős, bevett metafora. Itt azonban a metafora a második versszakban az őskori, barlangrajzokat rajzoló, vadászó, civilizáció előtti, még romlatlan ember világává válva valóságos barlangként lesz különös mennyországgá. A harmadik szakaszban derülhet ki, hogy az üres menny a gyerekek után üresen maradt lakás. Illetve ez nem is olyan biztos, hiszen először mintegy megkettőződik a lakás, a barlang, ez az „otthonos szép hely” szembeállítódik az „otthonunk”-kal, melynél „komorabb helyen nem voltunk soha”, a „kiürült gyerekszoba”-val, „ahova beléptünk öregeknél”, melynél „komorabb helyen nem voltunk soha”. A vers utolsó két szakasza is ragaszkodik az ősember barlangja fikciójához, már csak azért is, hogy a tűzifa és a meleget adó tűz pesti bérlakásba egyre nehezebben illeszthető archetipikus toposza játékba vonódhassék. A barlang ugyanakkor azért értelmezhető az eddigi lakás a gyerekek kirepülése következtében metamorfózison átesett verziójaként is, mert az 5-6. szakaszban a gyerekek látogatására váró helyé válik, ahol ideje lenne takarítani. A hétköznapi szavak, modern rutinkifejezések is a barlang urbanizálását segítik: „mégse várhatunk a gyerekekre / egy ilyen disznóólban, szívem!”. Azaz a vers, mint Keménynél annyiszor, őriz valami feloldhatatlan ellentmondást, **rejtélyt, titkot, talányt**. Ezt a mennyországot amúgy is ironikus paradoxonok jellemzik: „ott áll a senki, / itt néz a semmi, / hogy is tűnhetne ez sivárnak?” Mi is lenne sivárabb a semminél, ahol senki nem áll?

A vers rezignált hangneme ellenére öntudatosabb, pozitívabb életösszegzés és kapcsolatrajz a kötet bármelyik korábbi házasságversénél: „nem követtünk el nagy hibákat, / végigcsináltuk rendesen, / nem lettünk bölcsek, / nem voltunk szörnyek, / a kezeket / fogtuk, amíg kellett, / elengedtük, amikor kellett, / nem mulasztottunk el élni sem”. Szerény és rezignált kiegyenlítődség, kiengesztelődség, ahogy egy nagy, elégikus kötet végére illik. A rendteremtés és hétköznapivá formálás motívumaként tér vissza a por és a toll. A csillagport elfűjják, „a nehéz tollakat párnákba” tömik. Megszelídítve benne van a zárlatban a kötetben központi szerepet játszó házastársi konfliktus: „és tudom, hogy hosszú az énekem, unod és nem is érted, / hogy mit kell ennyit énekelgetni ezen”, de a majdani közös éneklés perspektívája is felmerül, az eddig alig előforduló közös többes szám első személy: „de ha már most énekelni kezdünk, / nem lesz itt semmi sohasem”. A kötet válságát, káoszát ezen a ponton átveszi a rezignált rend: „így van rendjén”. A tűzifa helyébe lépő meleget adó énekszó – mögöttes szillemzise, zeugmája –, a fa és az ének melege szinte idilli lezárást ad a kötetnek. A *kis* meleg rezignált idilljét.

Búcsúlevél

Az „Édes hazám” megszólítás Balassit, a haza anyaként való megszemélyesítése reformkori költészetünket idézi. Az elbujdosás gesztusa, a viszonzatlan szeretet, a haza közönye Ady Endre *Bujdosó kuruc rigmusa* című versét juttatja eszünkbe. (Ady: „Sirattalak, nem sirattál, / Pártoltalak, veszni hagytál”, „Mégsem fordult felém orcád, / Rossz csillagú Magyarország”; Kemény: „Édes hazám, szerettelek”, „Nem kértél, hogy mosdassalak, / annyit se morogtál, hogy hagyjalak”, „Azt játszod, hogy nem is hallasz, / túl nagy énfölöttem a hatalmad”). Az idézett Ady-versnek, illetve népdalkincsünk számos darabjának közös ritmusát idézi az „ösi magyar” felező nyolcas a *Búcsúlevél* szakaszainak kezdő és záró soraiban. A rímelés egyszerűsége, a ragrímek és bokorrímek is a *Rigmust* idézik. A „nem vagyok az már, ki voltam egykor”, jelentésesen evokálja Arany *Letészem a lantot* című, a nemzethalálból identitásválságot, költészethalált eredeztető versének „Nem az vagyok, ki voltam egykor” sorát. Kemény verse tehát „nyakig benne áll” a nemzeti hagyományban.

Ezt a kivételesen nagy visszhangot és továbbgondolást, verses polémiát kiváltott verset sokan nem szeretik mutatottan hibás verselése miatt. Természetesen a hiba poétikájának itt is jelentéshordozó szerepe van: a forma rontottsága, torzulása, kakofóniája a haza deformálódását, torzulását, diszharmóniáját szólaltatja meg zeneileg.

A szakaszok szabályos felező nyolccsal indulnak, azután a második sorban erősen, a harmadikban brutálisan megtörik, elakad a ritmus. A második sorok a 2-5. szakaszban felező nyolcas (4/4) helyett 5/4 vagy 4/5 osztású kilencesek, illetve az ütemhatárokon egyöntetűséget nem mutató tízesek az 1. és a 6-9. strófákban. Alighanem azért szerepel a durvább törésű tíz szótagos a

későbbieket megelőlegezve már az első szakasz második sorában, hogy azonnal érezzük a kibillentést, a verstani mondhatatlanságot: „Édes hazám, szerettelek, / úgy tettél te is, mint aki szeret”. A csikorgó viszonyzó és névmások azonnal ledarálják az első sor dallamos-nosztalgikus indítását. A népdalszerű felező nyolcasba ritmikailag és stilisztikailag is nehezen illenének az olyan szavak, mint a „cinikus” vagy a „depressziós”. A negyedik sorok, a szakaszárlatok azután mégsem engedik, hogy elfelejtsük ezeket a nyolcasokat. Itt sokszor tiszta a felező ritmus (pl. „mi a fontos // a világon”, „de egyszercsak // öreg lettél”, „ezer évig, // akar élni”), de a 6. szakasz „elárulni se hagyta magad” kilenc szótagos sora még ezt a visszabillentési rendet is megtöri. Néha a harmadik sor hibája külön jelzi a rontás tudatosságát, előbb egy szép, szabályos felező nyolcast kapunk, majd ehhez kihívóan csapódik hozzá a ritmustörő két szótagos toldás: „majd szeretsz mást vagy magadat, *nem baj*, /de egyszercsak öreg lettél”.

A legbántóbb, legjobban kilógó sor alighanem az ötödik szakasz erős enjambement-ban folytatódó, tizenegy szótagos harmadik sora: „aki gyűlöletbe burkolózva még / ezer évig akar élni”. Ez a durva áthajlás nem véletlenszerű helyen van, hanem a vers tengelyében, a gondolatilag is kulcsszerepű ötödik szakaszban. A harmadik és a negyedik sorok között nem kivétel ez a formaromboló áthajlás, van hasonló az első, a harmadik, a hetedik és a nyolcadik szakaszban is. A felsoroltak közül a figyelmet leginkább az utolsó előtti (8.) szakasz zárása vonja magára, ahol a hiba látványos exponálása érdekében az utolsó sor is a szokásos nyolcasból hét szótagosra kurtítódik, noha semmi nem indokolja a „ha” kötőszónak a negyedik sor eleje helyett a harmadik sor végére helyezését: „Hozzád öregszem és belehalok, *ha* / most téged el nem hagylak”. Ez a tipográfiai torzítás alighanem a haza elhagyását kimondó közlés nyomatékosítására szolgál. A hiba itt is kiemel.

A *Búcsúlevél* hárompilléres verskompozíció. Első és kilencedik szakaszának kitüntetett helyzetét az „Édes hazám” megszólított megnevezése és a nyitó sornak a verszáró sorban való megismétlése adja. A *középső pillér az ötödik szakasz*, mivel a haza-anya ellen itt hangzik el a legélesebb vád, az, amire már nem lehet úgy felelni, hogy „nem baj”. Ez a szakasz persze tartalmilag már a negyedik strófa utolsó sorában elkezdődik („de egyszercsak öreg lettél”), és a benne ábrázolt megöregedett, idegenné, közönyössé vált haza-anya hatodik szakaszbeli leírásában is folytatódik. Eszmeileg azért az ötödik a kulcsszakasz, mert itt mondatik ki, hogy a haza vétke a múltba fordulás, hogy a régi eszmék és gyűlöletek takarójába, ruhájába burkolózás tette őt végleg ellenszenvessé. Ez az egyik aktuális, szinte politikai természetű utalás a jelenlegi Magyarország uralkodó ideológiájára. A „még / ezer évig akar élni” fordulat minden bizonnyal az „ezeréves Magyarország” nacionalista-kultúrfőlenyes ideológiájára tett célzás. Poétikailag az ötödik – túl a mértani középpontban (4+1+4) elfoglalt helyén - azért a vers meghatározó szakasza, mert *ez kelti plasztikus-naturalisztikus életre a konvencionális haza-anya megszemélyesítést*. Az útnak indulás a *Letésem a lantot* költő és nemzeti lét közötti, a közös pusztulásban is megmutatkozó szerves egységet („Nem az vagyok, ki voltam egykor, / Belőlem a jobb rész kihalt”, „Miután a törzsök kihalt: / Ha a fa élte megszakad, / Egy percig éli túl virága”) mondja fel. Ehelyett választja a *Búcsúlevél* beszélője a „Hozzád öregszem és belehalok, *ha* / most téged el nem hagylak” indokával a beteg és torz, adni és kapni nem tudó, vak, közönyös és gonosz haza-anya elhagyásával a továbbélést: „Amíg élek, úton leszek: / használni akarom a szívemet”. Az aktualitás másik nagyon erős mozzanata, hogy a vers keletkezése és hatása egybeesett a magyar fiatalok (és nem csak fiatalok) majd hógynem tömeges külföldre vándorlásával a 2010-es évek elején. Természetesen a kivándorlás a szövegben létesülő lírai hős által és nem Kemény István által választott megoldás, magatartás. Egy felvázolt, de életrajzilag nem választott jelentésteli életlehetőség, magatartásválasz a korra. A lírai hős és az empirikus én (a költő mindennapi valóságos személye) közötti különbség hangsúlyozása érdekében Kemény fellépéseinek ezt a verset nem is olvassa föl.

Összehasonlítások

(Elemzések helyett itt csupán néhány megjegyzésre van tér.)

1. Búcsúversek (Bornemisza Péter: *Siralmas énnéköm* (Cantio optima), Balassi Bálint: *Búcsúja hazájától*, Rimay János: *Tizedik, kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán és fogyásán*, Ady Endre: *Bujdosó kuruc rigmusa*, Ady Endre: *Sípja régi babonának*)

A fenti versek közül a legnyilvánvalóbb előkép bizonyos szempontból Balassi verse. Itt a címben is szerepel a *búcsú* szó és innen való az „édes hazám” megszólítás. Ugyanakkor ebben a versben nincs szemrehányás, nem az ország, a haza a felelős a beszélő elmeneteléért. A többi versben siralmas az ország, illetve a nép állapota, ez az oka az útnak indulásnak, illetve a panasznak. A Rimay-vers, a *Cantatio optima* és a *Bujdosó kuruc rigmusa* valójában nem búcsúvers, hanem inkább panaszvers. Illetve az utóbbi, ha búcsúzás, akkor inkább az élettől, mint az országtól való búcsúzás. Bornemisznánál a török és a német a hazából való kiszorulás oka, a beszélő mielőbb visszajönne Budára, ha lehetne. Rimaynál a nép romlása a panasz oka. Ugyanakkor ez a romlás nem számolja fel a nemzet, az ország iránti szerelmet: „Ó, kedves nemzetem, hazám, édes felem, / Kivel szerelmesem mind tavaszom s telem, / Keseregj, sírj, kiált Istenedhez velem! / Nálad, hogy szeretlek, legyen ez vers jelem”. A Kemény-vershez a búcsúzás gesztusában és abban, hogy a régiség, a múlt uralma a búcsúzás oka a *Síjja régi babonáknak* című Ady-vers hasonlít a legjobban. Ugyanakkor ebben nem a haza, az ország, hanem a nép a megszólított. A másik legerősebb hasonlóságot mutató vers a másik Ady, a *Bujdosó kuruc ritmusa*, melynek megszólítottja az ország (és a „magyar élet”), s melynek versformája és néhány fordulata is ihletője lehetett a *Búcsúlevél*nek. (Részletesebben lásd fent a *Búcsúlevél* elemzésében!)

2. Ady-követések

Kemény verse a búcsúzás motívumában és a régiség hatalmának a kárhoztatásában hasonlít a *Síjja régi babonáknak* című Ady-vershez. Térey János *Magyar közönye* inkább abban, hogy a két vers megszólítottja nem a haza, hanem a „népem”. Másfelől Térey versének nyelve sokkal „adysabb”, például a határozói igenevek halmozásában, sőt általában a halmozásban: „*Fölpaprikázva, s megvezetve, népem*”, „*Göggel tudsz elfordulni, sérteni, / Sértődni*” / „*Ki legnagyobb vagy önmagasztalásban / S öngyűlöletben, önkorlátozásban*”). Egészében is a *Magyar közöny* szóválogatása, mondatalkotása közelebb áll Ady nyelvének a kiválasztottság tudatán alapuló fenségéhez. Motívumai is jobban hasonlítanak Ady politikai-történeti mitológiájához: „tekitetes vármegyéid, / És műveletlen főispánjaid”, „*Kilincselők a nábob ajtaján*”. Mindkét versben meghatározó motívum a múlt rémeinek kielevenedése, az ország ideológiai (és Téreynél társadalomszerkezeti) múltba fordulása: „*Az életre trombitált múzeumból / Üzennek tekitetes vármegyéid!*”. A *Bujdosó kuruc rigmusának* formájához és a hazához fűződő viszonzatlan szerelem motívumához inkább Kemény kötődik. Tehát a Kemény-vers inkább ehhez az Ady-vershez, míg a Térey-vers inkább a *Síjja régi babonáknak*-hoz, illetve tágabban Ady beszédmódjához kapcsolódik.

Az, hogy a haza megszemélyesíthető-e érvényesen ma, a 21. században, a befogadás egyik fontos vitakérdése. Nagy Gergely szerint nagymértékben ettől függ a két vers értékelése. (Szerinte ez a megszemélyesítés feléleszthetetlen, így ő inkább a Térey-versre szavaz.) A két vers közül nyilvánvalóan a *Búcsúlevél* a személyesebb, a lírai ént és választását jobban előtérbe állító, a Térey-vers lírai hőse magabiztosabb, kinyilvánítóbb, ebben is adysabb, ugyanakkor a versben csak ítélkező szerepe van, cselekvésről, választásról, életútról esetében nincsen szó. A két költemény közül alighanem inkább a *Magyar közöny* tekinthető politikai és nem pusztán közéleti-közösségi versnek, ugyanis számos aktuálpolitikai utalás van benne a „köbe vésett alkotmány”-tól az „alázúduló vörösiszap”-ig.

3. Kortárs versek párbeszéde a *Búcsúlevél*lel (Térey János: *Magyar közöny*, Nádasy Ádám: *A hazafiúi hűségéről*, Erdős Virág: *Édes hazám*)

Térey János verse ajánlásával is kötődik Kemény verséhez, Erdős Virágé az *Édes hazá*-megszólítással, Nádasy Ádámé a haza-anya valóságos nőként, női testként való leírásában. Talán Nádasy *A hazafiúi hűségéről* című versében figyelhető meg a *Búcsúlevél*lel való közvetlen vita. A női-anyaként test naturalisztikus megjelenítésében is e két vers között a legerősebb a kapcsolat. Nádasy megszólítása és tételmondata („Hazánkban, fiúk, nem szabad csalódnai, / mert olyan az, mint az édesanyánk.”) mintha kifejezetten a verses párbeszéd korábbi résztvevőire szólna. Persze a fiúk szó játékosan kétjelentésű, elsősorban nyilván nem a párbeszédben közvetlenül előtte szólókra, hanem a haza összes fiára („hazafiúi hűség”) vonatkozik. Talán részben Kemény mosdatásra szoruló, de magát mosdatni nem hagyó, gonosszá és idegenné vált anyával szakító lírai hősének válaszol Nádasy beszélője, amikor a kapcsolat elszakíthatatlanságáról szól: „a lába közül bújtatok elő, / s a szaga végig

ott lesz rajtatok”. Magát a csalódás jogosságát kérdőjelezi meg, s nem csak annak hiábavalósága miatt, hanem, mert az ő anyafigurája nem elcsúnyult, hanem mindig is csúnya és rigolyás volt. (Persze belül Kemény beszélője sem tud vagy akar teljesen elszakadni a hazaanyától, hisz a vers zárata így szól: „A fejemben szólal majd meg, ha csengetsz, / édes hazám, szerettelek”.)

Nádasdy hazaanya figurája nem vonzóbb, mint Keményé: „Sosem volt szép. De ne vegyétek észre. / Menjete el szépen, ne szóljatok”. Ugyanakkor *A hazafiúi hűségéről* anyafigurája még hétköznapibb, ideologikusan-allegorikusan értelmezhető jellemzői nem érzékelhetők. Csak a vers címe emeli át metaforikus-allegorikus szintre az alakot.

Erdős Virág *Édes hazám* című verse a szó jó értelmében botrányos. Itt a beszélő egy tizennégy éves (fél) cigány prostituált. Az édes haza férfi és nem nő. A beszélő stricije és kedvenc kuncsaftja. Az anyaföld metaforája helyett itt apaföld (vö. német Vaterland) van, aminek, akinek a tájait sokkoló szexuális nyíltsággal barangolja be a lány. A hazai táj azonban néha a rosszlány testének tájává változik, az önismeret, a személyes tapasztalat válik honismeretté: „*nincsen annál alaposabb / honismeret / mint amit a magam bőrén/megismerek*”. A rapes formájával, erőszakos – és nagyon távoli nyelvi és tapasztalatrétegeket összerántó – rímpoénjaival, obszcenitásával, szlengjével és szarkasztikus iróniájával provokáló vers valójában a nemzeti lelkiismeret provokálása: diagnózis az ország állapotáról legalulnézetből. Erdős Virág verse az erősödő rasszizmus, az etnikai nemzetfelfogás előretörésének korában, ezzel ütközve rajzolja újra a hazafiság fogalmát.

(Ebbe a vizsgálódásba érdemes lenne bevonni az *Édes hazám* [Magvető, 2012, Szerk. Bárány Tibor] című antológia Búcsúlevél című ciklusának többi versét is!)

A remény

A vers beszélője nem valós térben van, hanem egy absztrakt, szimbolikus helyszínen. A hegy köztes és közvetítő hely föld és ég, emberek és Isten között. A hely, ahol Mózes a tízparancsolatot kapja, ahol Jézus leghíresebb beszédét mondja el. Erős a felütés, mert teketóriázás nélkül szellemi-„léttörténeti” pozíciót jelöl ki: „Láttam az egészet, és tudtam, hegyen állok”. A „tudtam, hogy hegyen állok” rafinált egyszerűséggel egyszerre teremti meg és vonja vissza a scenírozást. Ha valaki „tudja”, hogy hegyen áll, az nyilván nem valódi hegyen áll, hiszen azt nem lehet nem tudni. Oda felmászik az ember vagy leteszik helikopterrel. Folytatódik a bölceleti, de legalábbis fogalmi (ál)scenírozás, ahogy a hegy fentjével szembeállítódik a lent (tengerének?) zúgása, a részletek habja. Bölceleti, mert az „egész” előbb henye-köznapian hatott, most a részekkel szemben fogalmibbá válik. Van tehát a versnek tere, ami fogalmi tér. De fizikailag érzékletes is attól, hogy az elvont fogalom, a részletek (hullámok) hangot adnak, zúgnak. A „fent” a felismerés, a megvilágosodás helye akarna lenni. Eltávolodás a közelnézettől, de megint nem felstilizáltan, hanem köznapisággal: „most egyik sem hiányzott”. A „részletek zúgtak” síkváltás adys (lásd „*Minden egész részekben lobban*”). Azonban egyfelől az „egyk sem hiányzott” köznapisága, másrészt a jösnő demitologizálása lázas kisfiának emlegetésével nem hagyja, hogy epigonosan teljesedjen ki az „adyzás”. A hegyi jós a görög kultúrkört idézi, de kétszeres leszállítással. A jösnő már kétesebb egzisztencia, min egy rendes thébai jós, ráadásul még esendő is, hisz lázas kisfia van. A mítosz keveredik a hétköznapokkal.

Adys feszültség keletkezik a kezdősor „láttam az egészet” kinyilatkoztatása és a „kérdezni jöttem” tanácsalansága között. Ráadásul nincs, aki válaszoljon. Fent van a megszólaló, elszakadva a hétköznapoktól, de hoppon maradva. Utána megint Ady-evokáció a „kedves vérem” meg a „szívem kérdezgette”, de persze elmozdítva. A „kedves vérem” megszólítás Adynál nem a saját vérhez szólna, bár talán még ez is elképzelhető lenne, de aztán a rendőri-katonai-szlenges „hova lesz a séta” lehoz minket a magasból. Minek ide Ady? *Azért, hogy olyan emberi méltósággal lehessen szólni, ahogy egy ideje már nem dívik.* A nagyság azonban nem a váteszségnek szól, jár, egyszerűen csak a *rehabilitált méltóságú egynek.* Persze, a *Szeretném, ha szeretnétek* Adyjától sem idegen a nietzschei arisztokratikus individualizmus demokratikus széjjelosztása. A Sion-hegyre való rájátszás sem elsősorban parafrázis, hanem jelentésképző eszköz, mező, előhuzalozás, hangszerhasználat.

A vers utolsó előtti szakasza például nyíltan *A Sion-hegy alatt* kommunikációs szakadéknak, térbeli pozícióinak és mozgásainak átírása, felidézése és teljes átrendezése. Isten és versbeli beszélő széjjelválása (*Sion-hegy*) helyett együttes lefelé sétálás a hegyről (*A remény*), azonban ugyanolyan *némaság*.

Milyen kérdéssel megy fel a beszélő a hegyre, a jóshoz? Amit tudunk: a lepöckölt (s ezzel az igével kicsinyelt, kicsinyített) kérdés „nagy”, de „maradék”. Kemény költészetének magjánál

vagyunk. A nagy kérdéseket teszi fel ez a líra, miközben posztmodern módon „egyik fejével” tudja, hogy ezek már nem feltehetőek, már nem töretlen egészek. De mégis. A törhetetlen üveg eltört, de maradékát nem fedi el a homok, nem szórja szét a szél. A „másik fej” kérdez: „hova lesz a séta”. A mondat a legalpáríbb lefelé stilizálás, mint erről már szó volt. Csakhogy tartalmilag mégis az élet értelmére, az életút irányára, az értelem forrására való rákérdezés. Isten nem felel rá, de meghitt némaságban sétál a beszélővel. Az utolsó szakasz visszaveszi a reményt, de ez a visszavétel csak részleges. Első sora bejelenti az időszerkezet trükkjét: „De ez a végén lesz, itt még csak állok”. És jön zárlatként a reménytelen mélypont: „hogyan lettem én ennyire magányos, / és hogy teljes képtelenség, félreértés, / de ez mégse lesz már soha máshogy”. Változtathatatlan, abszurditás, reménytelenség – mondja a szövegszerkezet. Az időszerkezet, az, hogy időrendben az utolsó előtti versszak későbbi, mint az utolsó, viszont megvillantja, fenntartja a reményt: „De most itt volt, és ő kísért le később”. A vers állítja és visszavonja, visszavonja és állítja a nagy evidenciát, azt a bizonyos nemesen konzervatív kétszerkettőt: „Kétszer kettő pedig négy. / Ha sosem mondom el – elfelejtik, / ha túl sokszor mondom – nem hiszik el. / És gúnyolódni tilos.” Az állítás pedig éppen az egyidejű visszavonástól érvényesen, de folyton megkérdőjelezhetően jótáll magáért. A meghívás fennáll.

Szakirodalomai ajánlás

a) Interjúk

Élőbeszéd - Nagyvizit Kemény Istvánnál:

<http://kemeny.irolap.hu/hu/elobeszed-nagyvizit-kemeny-istvannal> (Eredetileg a Litera.hu-n)

A költőség nem foglakozás. Krónika Online.2014. január:

<http://www.kronika.ro/szempont/a-koltoseg-nem-foglalkozas-a-beszelgetes-kemeny-istvan-budapesti-koltovel-iroval>

b) Kemény István költészetéről

<http://kemeny.irolap.hu/>

Angyalosi Gergely: *Hol a költészet mostanában?* Holmi 2007/6 <http://www.holmi.org/2007/06/1498>

Bagi Zsolt: *Vissza az elbeszélésekhez.* In: Műút, 2011/024. 50-54. o. :

<http://www.muut.hu/korabbilapszamok/024/bagi.html>

Benedek Anna: *Kemény zakója.* Műút 2012/03 (Kemény 50 szám):

http://epa.oszk.hu/02300/02381/00035/pdf/EPA02381_Muut_2012_035_045-053.pdf

Fekete Richárd: *Kétkedő komolyság – Kemény István költői ethosza:*

http://irodalomdoktori.btk.pte.hu/files/tiny_mce/phddolgvag_fekete.pdf

Kardeván Lapis Gergely: *Mire jó a groteszk? Kemény István költészetéről.* In: Kortárs, 2010/9.:

<http://www.kortaronline.hu/regiweb/1009/kardevan.htm>

Szávai Dorottya: *A saját név idegensége. Megszólítás és megnevezés Kemény István költészetében.* In: A „Te alakzatai. Dialektus és szubjektum a lírában. Kijárat, Budapest, 2009. 169-210. o.

Margócsy István: *Számadás és/vagy panasz?* Élet és Irodalom, 2006. június 23., 25. szám:

<http://kemeny.irolap.hu/hu/margocsy-istvan-szamadasi-esvagy-panasz>

Menyhért Anna: *Kiejtett pillanatok. Kemény István: A néma H.* Alföld - 48. évf. 8. sz. (1997. augusztus): <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00020/menyh.html>

Guillaume Metayer: *Kemény István és a történelem, avagy a mítosz örök visszatérése:*

<http://kemeny.irolap.hu/hu/kemeny-istvan-es-a-tortenelem-avagy-a-mitosz-orok-visszaterese-guillaume-metayer-esszeje>

Szávai Dorottya: *A saját név idegensége. Megszólítás és megnevezés Kemény István költészetében.* In: A „Te alakzatai. Dialektus és szubjektum a lírában. Kijárat, Budapest, 2009.

Térey János: *Mi lett önből?, avagy Kemény István, és akiknek nem kell:*

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/mi-lett-onbol>

c) A királynál című kötetről

Bazsányi Sándor: *Zarándok vagy fogadás.* Műút, 2013. április: <http://www.muut.hu/?p=985>

Bódog Zoltán: *A Keménynél.* Irodalmi Jelen, 2013. január. <http://www.irodalmijelen.hu/05242013-1559/kemenynel> (Kicsit fanyalgó kritika)

Horváth Csaba: *A melankólia heroizmusa.* Kritika 2013/8 <http://nol.hu/kritika/20130826-a-melankolia-heroizmusa-1408609>

Ikker Eszter: *Mert megunta, hogy hallgat.* Kultúra és Kritika portál, 2013. május 22.:

<http://kuk.btk.ppke.hu/hu/content/mert-megunta-hogy-hallgat%E2%80%A6>

Molnár Illés: *Oroszlán a nyelvrács mögött:* <http://molnarilles.wordpress.com/2013/02/26/oroszlán-a-nyelvracs-mogott/>

Nyilas Attala: *Hozzászólás a Búcsúlevélhez.* ÉS, 2011. december:

http://www.es.hu/nyilas_atilla%3bhozzaszolas_a_bucsulevelhez%3b2011-12-07.html